

Programa PDA BULLYING, una proposta de bones pràctiques per a superar l'assetjament escolar

Ramiro Ortegón Delgadillo

Oriol Julià Aguarón

Laura Torrella Llauger

Equip SEER (Salut i Educació Emocional)

Resum

Durant els cursos 2016-17 i 2017-18 gràcies a la col·laboració entre Equip SEER i SaveTheChildren (STC), i amb el suport del Consorci d'Educació de Barcelona, la Diputació de Barcelona i l'Ajuntament de Barcelona, hem dut a terme a set centres educatius de la ciutat (tres escoles d'educació primària, tres centres de secundària i un centre d'educació especial) el Programa PDA Bullying (Prevenició, Detecció i Actuació).

PDA Bullying aposta per una proposta pedagògica, en el marc de la prevenció, que abordi l'assetjament escolar de forma integral. Proposem als centres educatius un treball preventiu i sensibilitzador dins les aules (grups de 3r EP fins a 2n ESO), formació específica en violència des d'una mirada d'actius (desenvolupament socioemocional i benestar), tant per professorat com per famílies, i assessorament en Protocol als equips de valoració de cada centre, tots ells responsables de donar resposta a la resolució del conflicte des de la perspectiva de la convivència.

El 2 de maig de 2018, dia internacional contra el Bullying, es va tancar el Programa atorgant la "Certificació PDA Bullying", un reconeixement per les bones pràctiques que els centres porten a terme, implementen i projecten per al bon desenvolupament del seu dia a dia, en convivència i amb una mirada des de i cap al benestar.

Paraules clau: Bullying; prevenció bullin; detecció assetjament escolar; actuació assetjament entre iguals.

Abstract

During the 2016-2017 and 2017-2018 school years with the support of Barcelona's County Council and City Council, and thanks to the collaboration between SEER Team and Save the Children (STC), we implemented the PDA Bullying program (Prevention, Detection and Action) in 7 schools in the city (three primary education schools, three secondary schools and one special education center).

PDA Bullying is standing for a pedagogical proposal, as part of prevention in order to approach bullying in a complete way. We offer to the educational centers a preventive and awareness practice inside the classrooms (starting with groups of 3rd degree of primary school until groups of 2nd degree of secondary school), a specific violence training supported by a dynamic view (socio-emotional development and well-being), for teachers as well as for families, and protocol counseling for the evaluation teams in each center, as responsible to come up with a solution for the conflict as to cohabitation.

On the 2nd of May 2018, International Day against Bullying, we concluded the program, awarding the “PDA Bullying Certification”, a recognition for the good practices these educational centers carry out, implement and plan for their good daily development, cohabitation both from and towards a well-being view.

Keywords: Bullying; prevention Bullying; detection school violence; action Bullying.

Programa PDA bullying

És l’any 2004, fa poc que el nom de Jokin ha suscitat un enorme enrenou mediàtic al posar en boca de tothom la paraula “bullying”. Aquest concepte comença a tenir eco dins els centres educatius del territori, alguns professors i professores comencen a mirar al seu alumnat en la recerca de símptomes de malestar en les relacions entre companys i companyes.

En aquest context, l’Equip SEER realitzem el nostre primer taller d’abordatge a la temàtica, en un institut de secundària de Badalona, per precisament treballar amb un grup d’alumnes la prevenció de l’assetjament. Però, ha plogut molt des de llavors, quinze anys després les propostes pedagògiques precisen de molta més envergadura i sense perdre la visió: acompanyar als centres educatius en la millora de la convivència, i la inclusió de la mirada de desenvolupament socioemocional en la tasca de promoció de les relacions saludables entre l’alumnat.

És precisament aquest marc el que ha donat la base per dur a terme el Programa PDA Bullying (Prevenció, Detecció i Actuació) per superar l’assetjament entre iguals. Durant els cursos 2016-17 i 2017-18 gràcies a la col·laboració entre l’Equip SEER i Save The Children (STC), i amb el suport del Consorci d’Educació de Barcelona, la Diputació de Barcelona i l’Ajuntament de Barcelona; i aprofitant les recomanacions del informe “Jo a Això No hi Jugo” de STC publicat al 2016; vam treballar amb set centres educatius de la ciutat de Barcelona, tres escoles d’educació primària, tres centres de secundària i un centre d’educació especial.

L’abordatge de la violència, des de la mirada de la convivència, dona resposta a la necessitat que tots els centres educatius de Catalunya estiguin preparats abans de 2020 per donar resposta des de la prevenció, la detecció i l’actuació no sols al Bullying, sinó també a d’altres formes de maltractament com poden ser els abusos sexuals, la violència de control (*dating violence*), els conflictes d’odi i discriminació i els conflictes relacionals crònics, entre d’altres.

Abordatge integral de l’assetjament.

A nivell preventiu és necessària una mirada integral que permeti l’abordatge des d’una estratègia comuna, per aquest motiu dins el Programa PDA Bullying dut a terme a

Barcelona es van contemplar, dins les accions que es van realitzar a cada centre educatiu, els elements del “Model SEER de Prevenció Integral del Maltractament”.

Aquest model, a més de partir de la mirada d’actius (desenvolupament de benestar) (Morgan i Ziglio, 2007), contempla el Bullying des d’una mirada d’ampli abast que dona idees claus per a la prevenció des de la implementació d’elements en Formació, Desenvolupament Socioemocional, Desenvolupament moral, Observació activa amb vies de comunicació obertes, i Sensibilització.

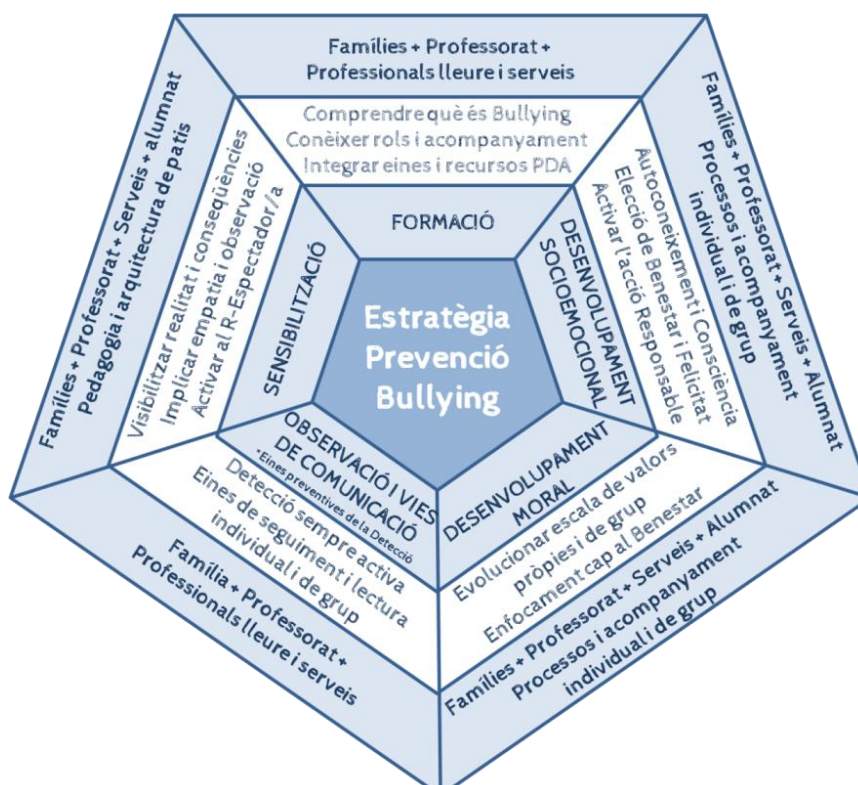

Figura 1. Model SEER de Prevenció Integral del Bullying (2016).

Els centres participants: Escola Bosc de Montjuïc, Escola Pau Romeva, Escola Univers, CEE La Ginesta, INS Joan Fuster, INS Montjuïc i INS Verdager; van implementar el programa a través de la formació de professorat, la formació de famílies, l’assessorament en protocol (a l’equip de valoració de cada centre), i clar, el treball d’ampli abast amb l’alumnat, sobretot enfocat en la prevenció a través del desenvolupament socioemocional, individual i de grup.

Abordatge des de l’educació emocional.

Entenem per Bullying, aquella *persecució moral i/o física, sempre psicològica, que neix a entorns educatius on un o més infants o joves exerceixen abús de poder sobre un/a altre/a* (Equip SEER, 2014). La idea de “sempre psicològica” ens apropa a la realitat de suport i sosteniment emocional ja que, com que la violència te una influència directa en

el benestar socioemocional dels individus, dels grups, i en definitiva, de tota la comunitat educativa; responsabilitzar-nos implica donar resposta també des d'aquesta mirada.

L'Educació Emocional per nosaltres esdevé el més gran factor protector davant la violència (Ortegón, Porrini i Julià, 2015), i clarament és un factor preventiu que si se sap jugar bé amb els nostres grups, els permet poder desenvolupar habilitats socioemocionals que els ajuden a no generar conflictes o disminuir-ne la freqüència, a detectar-los abans i a donar millor resposta. Des de la nostra mirada com educadors/es, podem utilitzar els recursos socioemocionals per fomentar elements proventius, desenvolupar dinàmiques de grup que ens ajudin a la detecció, i clar, implementar elements per ajudar-nos a abordar el bullying de forma reparadora i restaurativa.

Intervenció amb l'alumnat

En un marc de "prevenció" s'ha fet una proposta pedagògica integral, on cada centre ha treballat amb un global de 3-6 grups, arribant a un total 478 alumnes. A cada grup es van invertir un total de vuit hores de treball (tallers i tutories) i dues hores de reunions amb els equips tutorials.

Taula 1. Global alumnes participants Programa PDA Bullying curs 2016-18

	3r EP	4t EP	5è EP	6è EP	1r ESO	2nESO
Escola Bosc de Montjuïc			23	27		
Escola Pau Romeva	47	50				
Escola Univers		24	50			
CEE La Ginesta					21	
INS Montjuïc					41	48
INS Joan Fuster					79	
INS Verdguer					24	44

La proposta amb els alumnes vol aconseguir, des de la prevenció, dos objectius: la provenció i la sensibilització. El treball des de la tutoria ha pretès treballar molt més un enfocament de sensibilització i de consolidació dels aprenentatges, així com els tallers s'han enfocat molt més al desenvolupament de benestar (provenció).

- **Provenció:** Educar el desenvolupament d'estratègies que donin resposta als conflictes des dels propis potencials (habilitats, capacitats, fortaleces, etc.) treballant tots aquells elements institucionals, socials i personals que ens apropen al benestar.
- **Sensibilització:** Prendre consciència, des del sentir-se i sentir a l'altre, per veure la importància del fenomen Bullying a la societat, així com el valor que te dins

el grup. Donar lloc al treball de tots aquells elements institucionals, socials i personals que m'allunyen del benestar individual i comunitari.

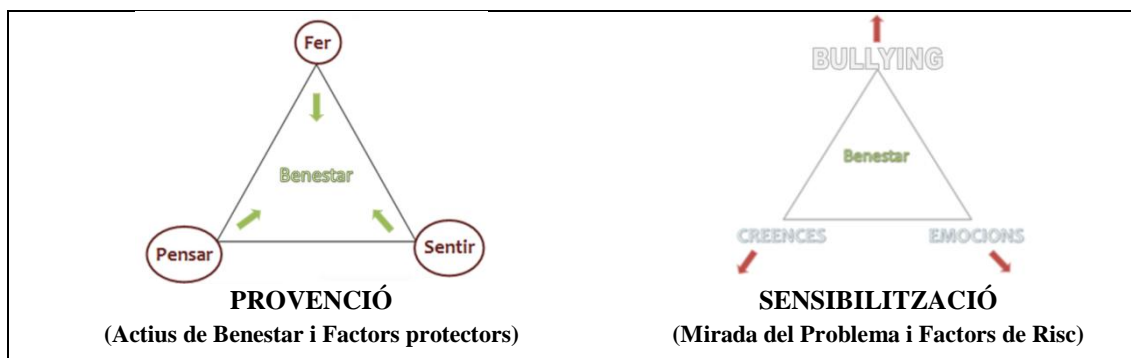

Figura 2. Model SEER de Prevenció Integral del Bullying (2016).

Taula 2. Programa PDA Bullying amb l'alumnat (Prevenció).

Reunió inicial	Reunió amb l'equip tutorial per valorar necessitats i enfocar l'estratègia de treball conjunt. Preparació amb el tutor/a que és qui realitza el treball de consolidació a la tutoria posterior a cada taller.
Taller 1 (1h) + Material consolidació	Primer taller enfocat cap al treball de consciència emocional individual i de grup. La proposta per aquesta primera tutoria pot incloure eines avaluatives de l'acció amb el grup.
Taller 2 (1h) + Material consolidació	Sociograma actiu (mirada sistèmica) del grup que treballa l'elecció personal de benestar. Implica presència observadora/activa del tutor/a per l'elevat volum d'informació sobre el sistema i el moment emocional dels integrants.
Taller 3 (1h) + Material consolidació	Desenvolupament d'habilitats de la responsabilitat individual per l'entrenament d'eines per la resolució de conflictes. Desenvolupament de la personalitat saludable.
Taller 4 (1h) + Material consolidació	Responsabilitat individual enfocada al desenvolupament personal individual i autoestima de grup. Reparació de relacions des de la perspectiva de fortaleces, la gratitud i la tendresa.
Reunió equip docent	Valoració global de projecte, devolutiva i propostes de continuïtat.

Intervenció amb el professorat i d'altres agents educadors/es

Diuen que “El Bullying passa o no el veiem”, però la veritat és que si no el veiem és perquè no estem presents. El treball amb el professorat ha partit de la necessitat sentida

d'aportar eines per a la detecció, enfortir la presència activa en el dia a dia dels nostres grups, aplicar eines d'observació específiques i continuades, i mantenir presència en espais presencials i no presencials a través dels quals es relacionen els nostres infants i joves.

- **Eines d'observació:** Conjunt d'eines (moltes d'elles preventives) que serveixen per reconèixer un problema o dificultat del sistema (persona, grup, institució) i que permeten la lectura de signes (*mesurables*) i símptomes (*perceptius*) per obtenir un diagnòstic de la situació, i que han d'ajudar a l'enfocament cap al benestar de la comunitat.

Quan treballem amb els equips docents no hem de deixar de banda la necessitat que tot centre educatiu compti amb un potent "equip de valoració", aquell equip encarregat de donar resposta davant de les diverses situacions d'alerta on la violència desestabilitza la convivència. Han de donar resposta davant d'una situació de risc i en la important tasca de la tipificació, moment en el que es projecten els objectius pedagògics per a l'actuació.

- **Situació de risc:** Activació del protocol des de l'activació de l'equip de valoració per a la resposta davant una situació d'alerta. Recollida de dades i observació específica per a l'abordatge en la tipificació.
- **Tipificació:** Classificació de la situació (realitat objectiva + realitat subjectiva) segons els tipus de violències rebudes i la situació de maltractament que generen. Element clau per a la definició d'objectius per a l'actuació.

Taula 3. Funcions del equips de valoració (Detecció). *Model SEER de tipificació de Maltractament (Equip SEER, 2017).*

• Prevenció →   □ Coordinació amb la comissió de convivència.   □ Suport a l'avaluació del benestar de centre.   • Detecció →   □ Activació davant d'una situació d'alerta.   □ Gestió registre de casos.   □ Coordinació de l'aplicació d'eines diagnòstiques específiques si s'escau.   □ Tipificació de cas.   - Detecció de rols i agents que participen.   - Recull de dades: Violències (v), Violència en origen (A), entorns i canals.   - Tipificació del tipus de maltractament.   - Definició d'objectius per a l'actuació.   □ Gestió informe de cas si s'escau.   □ Coordinació amb mapa d'actius si s'escau.   □ Avaluació dels indicadors de bones pràctiques de la detecció.

- **Actuació** →
  - Coordinació de les intervencions.
  - Seguiment de casos.
  - Coordinació amb mapa d'actius si s'escau.
  - Avaluació dels indicadors de bones pràctiques de la actuació.

Intervenció amb les famílies

Un dels reptes més grans és la responsabilitat compartida amb les famílies en relació a la convivència sense violència. Les aules, els passadissos, les pistes i les pantalles, entre d'altres, han de ser segures, i és impossible sense la col·laboració i presència d'elles com a referents educatius.

La visió que tingui la família envers al Bullying és clau, per aquest motiu, dins el programa, la proposta ha estat un espai formatiu enfocat a trencar creences (sensibilització) i treballar la mirada (actuació) de reparació del rol, una mirada restauradora imprescindible per ajudar a sanar el dolor que el maltractament provoca en tota la comunitat educativa.

- **Aturar la violència i protegir als implicats/des:** Processos i accions destinades a cessar la violència, així com a la protecció de la persona en situació de víctima (no revictimització), la persona en rol d'agressor/a (no criminalització) i les persones en rol d'espectadors/es (no perjudici).
- **Activar a l'espectador/a i implicar en la resolució:** Activar tots els nivells d'acció (institució, grup, individu) cap a l'objectiu benestar i implicar a tots els agents en les estratègies de resolució que permetin sanar el sistema.
- **Reparar el dolor i restaurar el benestar:** Afavorir en tots els nivells d'acció i tots els agents implicats/des espais de reflexió que permetin observar el dolor des del benestar sentit, restablint així la força, la voluntat i la motivació per la felicitat.

L'assessorament en el protocol PDA Bullying

Quan parlem de crear un protocol per prevenir, detectar i actuar davant del Bullying, en què pensem? Un esquema, un mapa de circuits? Potser en un document que ens serveixi de paraigües en el fatídic cas que tinguem una denúncia? O pensem en el benestar dels nostres alumnes? Aquells que poden viure una situació d'assetjament des de qualsevol rol, d'agressor/a, víctima o espectador/a. I en el nostre propi benestar com a professionals d'educació?

Si pensem en l'oportunitat educativa que ens aporta un problema com aquest, estem preparats/des per aprofitar el moment social i educatiu? I el que mostra de nosaltres la resolució de la violència com a procés d'aprenentatge?

El passat 21 de setembre "PDA Bullying" i Equip SEER vam participar d'un espai de sensibilització dins el programa "Tot es Mou" de TV3. Es va contar amb la participació de varis testimonis que assenyalaven principalment al centre educatiu com responsable del dolor patit en una situació d'assetjament escolar.

Si bé és cert que venim de possibles situacions amb una manca de resposta real davant la problemàtica, tot i així, des de l'experiència d'Equip SEER ens atrevim a dir que els centres educatius ens trobem en un punt diferent, optem per la convivència i el benestar, escollim estar preparats/des per afrontar el fenomen. Segurament, algun centre al no tenir desenvolupats els protocols i les eines, i per tant al no saber donar resposta, pot optar per negar la realitat; però sí és possible ajudar a estar preparats.

La pròpia legislació ens fa responsables com a institucions i com a equips directius (*Llei 12/2009, de 10 de Juliol, d'Educació. Cap V, Article 33 i 35*). Nosaltres entenem "responsabilitat" com l'habilitat de donar resposta, passem de la càrrega que suposa el bullying sobre les nostres esquenes, a estar preparats per respondre: potenciar les habilitats i recursos per a la resolució, i superar el bullying.

Durant els acompanyaments als centres educatius de Barcelona hem pogut constatar la complexitat que suposa adaptar i personalitzar un protocol. Sobretot, si el que volem és fer-ho amb tota la qualitat disponible, no es tracta de complir expedient, ni tampoc de mostrar una certificació. Es tracta de guanyar en benestar, es tracta de revisar el nostre model educatiu i el nostre pla de convivència, aplicant de veritat mesures de detecció preventives i eines de tipificació i, d'aconseguir, per fi, estar preparats/des per donar la millor, la més ràpida i completa resposta. Es tracta de portar el paper (o la pantalla) a la implementació, i de perseguir una qualitat continua.

L'acompanyament en Protocol PDA és complex perquè és d'ampli abast, s'ha de començar per la mirada i la filosofia en l'abordatge com a punt de partida. Alguns dels conceptes més importants a revisar els podem emmarcar a través de la pedagogia de la pregunta: Des d'on abordem la prevenció, detecció i actuació del bullying? Quina és la nostra visió de la violència? Veiem el bullying només com un factor de risc? O com un indicador de com està la societat i en treballem la protecció? O ho veiem com una oportunitat d'aprenentatge i de millora de l'educació actual? Què passaria si caminem cap el benestar i des del benestar per superar el bullying?

Factors de risc, factors protectors, actius de benestar.

El pla de convivència de centre pot distar molt depenent del seu enfocament. Si es centra només en factors de risc, tindrà molt clares les normes i la resposta en forma punitiva davant d'un conflicte, sensibilitzarà sobre el bullying i serà capaç de veure els indicadors per pal·liar els seus efectes.

Un programa basat en els factors protectors, en canvi, pot partir també des del problema i el factor de risc, el bullying i tants d'altres que afecten en edat d'escolarització, però abordant-lo des de l'entrenament i l'enfortiment per estar preparat davant de la situació.

El bullying és clarament un factor de risc en infància i adolescència, i hem de sensibilitzar al respecte i treballar en factors protectors per prevenir i detectar. Ara, tant la prevenció com l'actuació basades en la mirada del problema segurament seran insuficients per les persones implicades i per avançar com a centre. Treballem per deixar enrere la patologia, es digui bullying o consums, per exemple; per deixar enrere s'ha d'avançar, afrontant sense fugir-ne, però avançant. ¿Però avançar cap a on? Cap el benestar (mirada restaurativa), i des del benestar (pla de convivència).

Si apostem per aquesta línia d'actius de benestar es traduirà en un treball de les habilitats socioemocionals i de desenvolupament moral, no com a prevenció, sinó per si mateix, per acompanyar en el creixement de la persona i en el procés d'una socialització saludable, generem salut i benestar en les relacions (mirada salutogènica) (Antonovsky, 1987).

De la mirada basada en actius també se'n deriva una política d'actuació més enllà de la fase d'aturada i d'uns recursos punitius. Entra a escena la restauració, aquí posem de manifest un altre dels punts de forts a tenir en compte; en el bullying no hi ha persones agressores, ni víctimes, ni espectadores. Hi han persones, infants i adolescents desenvolupant la seva personalitat, encara, que entren o són posicionats en un rol. Per tant cuidem el llenguatge i no parlem d'un alumne identificant-lo com un agressor/a, per exemple. El que podem dir pot ser que l'alumne està actuant com un agressor, o que està cometent agressions, però no que ho sigui. Si està en un rol podem treballar perquè surti d'ell? Sí.

Una bona revisió de la nostra mirada ens facilitarà la implementació del programa PDA: Prevenció, Detecció i Actuació davant del Bullying.

Conclusions des de la perspectiva de l'assessorament

Prevenció.

Escoles i instituts, en general, ja fan moltes accions que, de seguir una línia coherent entre elles de forma continuada, ja poden constituir un bon programa preventiu. La realitat però, és que no sempre segueixen aquesta línia i en moltes ocasions, sobretot a secundària, acaben sent accions puntuals i descontextualitzades, i el seu efecte es perd. Això ens presenta dificultats, i és que encara trobem una manca de cultura i formació en desenvolupament de la convivència com per exemple en una bona aplicació de l'educació emocional. Aquest fet no es pot compensar només amb sensibilització sobre els factors de risc en qüestió, com ara l'assetjament.

Els centres educatius, als que hem acompanyat i certificat a la ciutat de Barcelona, en la seva majoria han constituït o renovat una comissió de convivència enfocada en realitzar propostes dirigides a generar benestar, també han revisat el seu pla d'acció tutorial per assegurar coherència i continuïtat en la sensibilització sobre el bullying, l'entrenament d'habilitats socioemocionals, el desenvolupament moral i el bon ús de les xarxes. En algun centre també s'han millorat alguns programes específics per a la convivència, com la mediació, o el projecte de patis educatius.

Detecció.

Els centres que hem acompanyat, com la majoria de centres amb els que anem treballant, partien de pocs coneixements i recursos de base sobre la detecció, aquesta és una realitat a Catalunya. La gran majoria de casos considerats com a bullying es detecten ja en fase avançada, i moltes vegades per part de la família de l'alumne en rol de víctima. Un dels objectius principals ha estat aconseguir que els recursos interns del centre facin saltar l'alarma el més aviat possible facilitant que tot alumne, no només el que ocupa el rol victimitzat, pugui fer servir, i estigui empoderat per fer-ho, qualsevol canal de comunicació amb facilitat.

Un altre dificultat trobada ve a l'hora de definir una situació de risc: "És bullying?", i tipificar-la de forma que ens guiï per iniciar la reparació, sanació i restauració. Els centres educatius que han participat del programa en la seva majoria han revisat els recursos de d'observació preventiva continuada amb els que hi compten, han programat amb assiduitat eines de detecció preventiva, ampliat i diversificat els canals de comunicació, i constituït un equip de valoració, preparats o preparant-se per definir i tipificar. Fins i tot, en alguns casos, han implicat a un grup d'alumnes en la detecció presencial o a través de les xarxes.

Actuació.

Podem afirmar que tots els centres ja havien actuat amb determinació davant de possibles casos de bullying. De fet, si hi ha un malestar manifestat per un alumne, sigui o no sigui considerat assetjament, s'actua pel seu benestar. La dificultat més gran en l'actuació es troba en la fase anteriorment esmentada, la detecció, i més concretament a la definició de si és o no bullying (tipificació), així com als objectius pedagògics per a l'actuació. Trobem que en alguns casos, l'actuació es basava únicament en aplicar les NOFC (normes d'organització i funcionament de centre) sols amb caràcter punitiu, existint després poc o nul treball per la fase restaurativa.

Els centres educatius que han aplicat el Programa PDA Bullying han pogut treballar a través de l'equip de resposta, especialitzat en l'aplicació del protocol d'ampli abast, tot el seu mapa d'actius (recursos materials i humans, interns i externs) enfocant-lo cap a la fase de reparació, sanació i restauració.

A nivell general i més enllà de les fases “PDA” els centres també han revisat els seus documents marcs, com ara el PEC (projecte educatiu de centre), les NOFC, el Pla de Convivència i el PAT (pla d’acció tutorial). Han personalitzat el protocol i els circuits, i han creat un document propi per deixar-ne constància, han informat a tota la comunitat educativa per la correcte implementació dels canvis sorgits del protocol i elaborat un llistat de necessitats per reforçar aquells aspectes claus per la millora de les diferents fases del protocol.

Per tota aquesta feina els centres educatius als que hem assessorat van rebre el passat 2 de maig de 2018 la “certificació PDA Bullying de bones pràctiques per superar l’assetjament entre iguals” durant un acte organitzat a Barcelona per SaveTheChildren, Consorci d’Educació de Barcelona i Equip SEER.

Referències Bibliogràfiques

Antonovsky, A (1987). *Unraveling the Mystery of Health: How People Manage Stress and Stay Well*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.

Julià, O i Ortegón, R (2016). Model SEER de Prevenció Integral de la Violència. *PDA Bullying*. <http://pdabullying.com/model-positiu-promocio-de-benestar/>

Morgan, A., i Ziglio E. (2007). Revitalizing the evidence base for public health: an assets model. *Promotion&Education*, 2, 17-22.

Ortegón R.A; Porrini, C i Julià, O (2015). Inclusión de la educación emocional dentro del proyecto de centro, una intervención integral. A: *XI jornadas d’educació emocional i família*. Universitat de Barcelona.

Ortegón, R.A; Julià, O; Sarrión, G; Porrini C; Peinado, S i Ganges, S (2014). Bullying, educación emocional y psicología positiva. promoción del bienestar para la prevención de la violencia. A: *Congrés Internacional d’Educació Emocional, Psicologia positiva i benestar*. Universitat de Barcelona.

SaveTheChildren (2016). *Informe: Yo a eso no juego; bullying y cyberbullying en la infancia*. España.

Correspondència amb els autors: Equip SEER. E-mail: equipseer@salutieducacioemocional.com